

PONAD EGZODUSA I FOJBI NOVA TALIJANSKA LITERATURA O "ISTOČNOJ GRANICI"

Vanni D'ALESSIO

Sveučilište u Rijeci, Sveučilište u Napulju

UDK: 323.281(497.5=131.1)"19"

327.35(497.5=131.1)"19"

930(450)"19"

UDC: Pregledni rad

Ključne riječi: Talijanska historiografija, Istočna granica, Sjeverni Jadran, egzodus, fojbe, iredentizam, fašizam.

Ovim tekstom autor kritički analizira novu talijansku historiografiju o takozvanoj "Confine orientale", ili bivšima Veneciji Giuliji/Julijskoj Krajini i Österreichische Küstenland. Ovo Sjeverno-jadransko područje koje nema zajedničko ime u tri jadranske kulture i jezika posljednjih je godina opet zadobilo pažnju talijanske javnosti, najviše zbog novog interesa za egzodus i foibe ("esodo" i "foibe") koji se javlja nakon što su te problematike i regija dugo vremena bili na margini političkih i povijesnih diskursa. Autor dakle prikazuje talijanske knjige (i udžbenike) ne samo o egzodusu i fojbama nego i o "graničnom fašizmu", iredentizmu i o cijelom jadranskom prostoru u suvremenoj povijesti.

Ima već nekoliko godina da se u Italiji razvilo veliko zanimanje za povijest regija i naroda Sjevernog Jadrana, ili sjeveroistočnog Jadrana, koji su nekoć živjeli zajedno na Austrijskom primorju (*Österreichische Küstenland*), a potom u Julijskoj Krajini (*Venezia Giulia*), a od Drugog svjetskog rata postale su razdvojene talijansko-jugoslavenskom granicom, da bi nakon neovisnosti Hrvatske i Slovenije bile razdvojene s dvije granice. U procesu europske integracije ne nazočujemo ukidanju državnih i administrativnih granica, već mogućnostima većeg kretanja i razmjene dobara, osoba i, nadajmo se, također ideja. Usprkos nastajanju i trajanju nacionalnih granica te poteškoćama u kretanju i razlikama koje

nameću nacionalne kulture tijekom ova dva posljednja stoljeća, mnoge jadranske veze (profesionalne, obiteljske i prijateljske, zajednička osjetljivost, identifikacija i podijeljenost, uključujući, naravno, i jezično-kulturološke), nisu nestale, već su se u nekim slučajevima i osnažile. Historiografija o i na ovom području, više nego ostala polja kulture i znanja, premda često nalazeći prostore i trenutke za usporedbu i diskusiju, s teškoćom pronalazi zajedničke vizije. Historiografija koja predstavlja stalni proces nastajanja, ne može dostići jednu konačnu istinu, službenu i standardiziranu verziju, ali je poželjno da povjesničari svoja različita iščitavanja ne zasnivaju na nacionalnim kodovima. Postoje pozitivne naznake u ovom smislu u sve tri zemlje koje se nalaze na sjevernom Jadranu, međutim, put je još uvijek dug.

Jedna od prvih poteškoća u povijesti regije sjevernog Jadrana proizlazi iz poteškoće katalogiziranja prostora, u geografskom i povijesnom smislu, koji nema točno određene granice i koji više nema političko i administrativno jedinstvo. Često se teži cijepanju prostora u odvojene geografske cjeline (Trst, Gorica, Istra, slovenska Istra i Slovensko primorje, Kvarner). Izraz Sjeverni Jadran često se upotrebljava, a posebice u engleskom jeziku (*Upper Adriatic*, na talijanskom *Alto Adriatico*), da bi se taj prostor definirao u suvremenoj povijesti, odnosno, za njegovo označavanje od pada Mletačke Republike nadalje. U ovom istom svesku povjesničar Guido Franzinetti koristi izraz *Austrijsko primorje*, proširujući ga također na period koji je uslijedio i nakon austrijske vladavine.¹ Na isti način u Italiji se često koristi izraz *Venezia Giulia*. Međutim, osim što taj izraz stvara zbrku, jer se isti izraz koristi za suvremenu regiju s kojom se ne podudara (poput Friuli-Venezia Giulia), dovodi se u pitanje i instrumentalizirajuća i politička upotreba koju je u prošlosti taj izraz stekao (ističe venecijanska i talijanska obilježja regije nauštrb drugih), i koja, prema mišljenju nekih talijanskih autora i dalje postoji.² Jedan drugi izraz, kojeg posljednjih godina ponovno upotrebljavaju neki autori i izdavači i koji na još eksplicitniji način inzistira na vezi ove regije s Italijom je *Istočna granica*. Ovaj izraz se odnosi na teritorijalnu cjelinu čije granice nisu određene (dakle, teoretski su otvorene). Istodobno je zatvoren u konverzacijski okvir jezika u kojem se koristi budući da nije jasno kako se može koristiti u slovenskom i hrvatskom. *Istočna granica* se upotrebljava u naslovu dva najutjecajnija sveska o povijesti tog područja koji su objavljeni u Italiji tijekom

1 Guido FRANZINETTI, "The Former Austrian Littoral and the Rediscovery of Ethnic Cleansing", *Časopis za povijest zapadne Hrvatske*, 6/7 (2011/12).

2 *Venezia Giulia. La regione inventata*, Roberta MICHIELI, Giuliano ZELCO (ur.), Udine: Kappa Vu 2008.

posljednjeg desetljeća: *L'Italia e il confine orientale* od Marine Cattaruzza i *Il confine orientale. Italia e Jugoslavia dal 1915 al 1955* od Rolfa Wörsdörfera.³

Wörsdörferova knjiga, naime, pripada njemačkoj historiografiji (s originalnim naslovom *Krisenherd Adria 1915-1955*) te se pojavila u Italiji samo u prijevodu iz kojeg se čini kao da se odnosi na semantički i politički talijanski okvir.⁴ Isto tako, to važno djelo inzistira upravo na *transnacionalnoj* povijesti i na potrebi aktivnije historiografske usporedbe među autorima iz tri zemlje koje gledaju na sjeveroistočni Jadran i koji godinama pokazuju težnju isticanja nepravdi koje im je nanijela vlastita nacionalna zajednica. Rasprava o tome kako su historiografije, posebice talijanska, jugoslavenska i slovenska, bile pod utjecajem rata i pada jugoslavenske države, i činjenica da ta rasprava traje još od 19. stoljeća, uvjetovale su da se taj svezak nametne kao učinkovita i složena rekonstrukcija povijesti sjeveroistočnog Jadrana izvan vremenskih granica naznačenih u naslovu.

Dosljedniji naslovu (*L'Italia e il confine orientale*) je svezak od Marine Cattaruzze, povjesničarke iz Trsta i dugogodišnje profesorice u Bernu, koja se opredijelila proučavati povijest tog područja baš iz talijanske perspektive, slijedeći nastanak granice i značenje koje je imala za talijansku politiku i Talijane u 19. stoljeću i potom u *dugom 20. stoljeću* ili od Iredentizma do kraja Hladnog rata. Naslov koji koristi Cattaruzza odgovara njezinoj analizi u kojoj raspravlja o značenju granice za talijansku nacionalnu državu. Nacionalna država je, naime, izum 19. stoljeća koji zahtijeva definiranje teritorija ograđenog sigurnim granicama i unutar kojih treba postojati visoka kulturalna homogenost koja ne može tolerirati postojanje „mješovitih“ zona u kojima je odanost uvijek dvosmislena i upitna.

Među najvećim predstavnicima suvremene historiografije sjevernog Jadrana, Marina Cattaruzza se afirmirala značajnim radovima o socijalnoj povijesti Trsta tijekom vladavine Habsburgovaca⁵ (kao koautorica je i pisala knjigu o riječkoj

3 Marina CATTARUZZA, *L'Italia e il confine orientale*, Bologna: Il Mulino, 2007. Rolf WÖRSDÖRFER, *Il confine orientale. Italia e Jugoslavia dal 1915 al 1955*, Bologna: Il Mulino, 2009.

4 Rolf WÖRSDÖRFER, *Krisenherd Adria 1915-1955. Konstruktion und Artikulation des Nationalen im italienisch-jugoslawischen Grenzraum*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2004.

5 Marina CATTARUZZA, "I conflitti nazionali a Trieste nell'ambito della questione nazionale nell'impero asburgico: 1850-1914", *Quaderni giuliani di storia*, X/1 (1989); Marina CATTARUZZA *Trieste nell'Ottocento: le trasformazioni di una società civile*, Udine: Del Bianco, 1995. Marina CATTARUZZA, *Socialismo adriatico: la socialdemocrazia di lingua italiana nei territori costieri della monarchia asburgica: 1888-1915*, Manduria: P. Licata 1998. *Nazionalismi di frontiera: identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale (1850-1950)*, Marina CATTARUZZA (ur.), Soveria Mannelli: Rubbettino 2003.

industriji za proizvodnju torpeda Whitehead).⁶ Premda s ograničenjima (iste dijeli s velikim dijelom tršćanskih povjesničara), uzrokovanima slabim poznavanjem hrvatskog i slovenskog konteksta (počevši od jezika), Cattaruzza je zaslužna za osuvremenjivanje duge tradicije studija o *Istočnoj granici*, uključivši ju u okvir europske problematike. Ipak, upravo zbog jezičnog (pa time i historiografskog i kulturalnog) ograničenja Cattaruzze i većeg dijela tršćanskih povjesničara, da bi se stekla šira i složenija slika o Julijskoj krajini, ali i da bi se bolje razumjele politika i ponašanje talijanske države i njezinih predstavnika u tom prostoru, kao i limiti talijanskog nacionalističkog diskursa, ključno je sagledavati ove probleme ne samo u širim europskim okvirima, već i pokušati prevladati mentalne i kulturalne, a ne nužno državne granice, dakle upoznati i druge poglede i perspektive. Zato je preporučljivo Cattaruzzin rad čitati uz knjigu koja predstavlja “drugu” političku i kulturalnu (onu slovensku) stranu unutar te iste čvrste nacionalne jezgre, odnosno monografiju *Il confine degli altri (Granica drugih: pitanje Julijske krajine i slovensko pamćenje)* Marte Verginelle.⁷

Cattaruzzino *L'Italia e il confine orientale* se nadovezuje na studije geografa Giorgia Valussija⁸ o problemu granice, te raspravlja o nacionalnim zahtjevima studija Carla Combija⁹ i ostalih iredentista koji su pisali tražeći priključenje Istre «talijanskim studijama» i Italiji. Oko i nakon Prvog svjetskog rata jedna eksplicitnija nacionalistička rasprava ponovno je aktualizirala problem *Venecije Giulije* i njezinu ulogu u talijanskoj ekonomskoj ekspanziji u dunavsko-balkansku Europu, a među njezinim protagonistima možemo navesti Ruggera “Fauro” Timeusa¹⁰ i Attilia Tamara,¹¹ dok je perspektiva Angela Vivantea¹² (a prije njega, u 19. stoljeću, još i Pietra Kandlera) bila, naprotiv, habsburška. Novi poticaj za redefiniranje uloge Venecije Giulie u odnosu na Italiju i obližnje krajeve, ali

6 Antonio CASALI, Marina CATTARUZZA, *Sotto i mari del mondo: la Whitehead 1875-1990*, Roma-Bari: Laterza, 1990.

7 Marta VERGINELLA, *Il confine degli altri: la questione giuliana e la memoria slovena*, Roma: Donzelli, 2008 (na slovenskom jeziku *Meja drugih: primorsko vprašanje in slovenski spomin*, Ljubljana: Modrijan, 2009; na hrvatskom jeziku *Granica drugih: pitanje Julijske krajine i slovensko pamćenje*, Zagreb: Srednja Europa 2011). O Slovencima u Italiji vidi i Milica KACIN-WOHINZ, Jože PIRJEVEC, *Storia degli sloveni in Italia: 1866-1998*, Venezia: Marsilio, 1998.

8 Giorgio VALUSSI, *Il confine nordorientale d'Italia*, Trieste: Lint, 1972.

9 Carlo COMBI, *Istria. Studi storici e politici*, Milano, 1886.

10 Ruggero FAURO “Timeus”, *Trieste: italiani e slavi, il governo austriaco, l'irredentismo*, Roma, 1914.

11 Attilio TAMARO, *Storia di Trieste*, Roma, 1924.

12 Angelo VIVANTE, *Irredentismo adriatico: contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani*, Firenze: La Voce, 1912 (*Jadranski iredentizam*, Zagreb: Dom i svijet, 2002).

također i njezine granice i njezinu povijest, došao je od afirmiranih znanstvenika poput Ernesta Sestana¹³ i Carla Schiffra¹⁴ u trenutku dramatične talijanske krize između poraza u Drugom svjetskom ratu i mirovne konferencije u Parizu. Od šezdesetih do devedesetih godina, nakon rješenja Tršćanskog Pitanja, zanimanje za ta područja je bilo nedostavno, no nije se radilo o nametnutoj šutnji. Pojavile su se važne studije o fašizmu i Drugom svjetskom ratu.¹⁵ Međutim, knjige o regionalnoj povijesti uvijek su se dobro prodavale u Trstu, ali ne i u ostalim dijelovima Italije. Krajem devedesetih godina sve se više čitatelja strastveno zainteresiralo za tu temu. Nakon godina snažne marginalizacije jadranske problematike, po završetku hladnog rata i promijenjene talijansko europske političke ravnoteže razvilo se u Italiji novo zanimanje za "istočnu granicu", kako u povijesnom tako i u političkom području. Snažna povezanost između političkog razvoja i historiografije je razvidna u tom području i nije slučajno da je politika protagonist Cattaruzzinog rada, koja više nego što predlaže složenu povijest jadranskih krajeva, analizira ulogu koju je (politika) odigrala u talijanskoj nacionalnoj povijesti tog teritorija: za uključanje ili ne u državu, za upravljanje, kao most za talijansku ekspanziju i za obranu poslije talijanskog poraza u Drugom svjetskom ratu. U toj perspektivi protagonist je, dakle, talijanska država, kao i njena politička elita koja se vezuje uz jadranske krajeve i narode, od Iredentizma do perioda između Prvog svjetskog rata i fašizma, i iznad svega na period između Drugog svjetskog rata do početka

13 Ernesto SESTAN, *Venezia Giulia: lineamenti di storia etnica e culturale*, Roma: Edizioni Italiane, 1947.

14 Carlo SCHIFFER, *Sguardo storico sui rapporti fra italiani e slavi nella Venezia Giulia*, Stabilimento tipografico nazionale, Trieste 1946 (englesko izdanje: *Historic glance at the relations between Italians and Slavs in Venezia Giulia*, Trieste: Stabilimento tipografico nazionale 1946). Vidi i njegovo poglavlje ("Italiani e slavi nella Venezia Giulia dal Medio Evo ad oggi") u: *Società geografica italiana, Il confine orientale d'Italia*, Roma 1946. Najpoznatija knjiga Carla SCHIFFER-A o Sjevernom Jadranu je: *La Venezia Giulia nell'età del Risorgimento: momenti e problemi*, Udine: Del Bianco, 1965.

15 Od njih vidi: Enzo COLLOTTI, *Il Litorale Adriatico nel Nuovo Ordine Europeo 1943-45*, Milano: Vangelista, 1974. Elio APIH, *L'occupazione nazista della Venezia Giulia*, Roma: Morara, 1964. Elio APIH, *Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia, 1918-1943*, Bari: Laterza, 1966 (od Elia APIHA vidi i *Trieste*, Roma-Bari: Laterza, 1988). Teodoro SALA, *La crisi finale nel litorale adriatico: 1944-1945*, Udine: Del Bianco, 1962. Teodoro SALA, *Opinione pubblica e lotta politica a Trieste dalla non belligeranza alla guerra parallela (1939-1941)*, Trieste: Italo Svevo, 1968. Teodoro Sala je i napisao uvod zanjčane knjige Silvia Bon GHERARDI, Lucio LUBIANA, Anna MILLO, Lucia VANELLO, Anna Maria VINCI, *L'Istria tra le due guerre. Contributi per una storia sociale*, Roma: Ediesse, 1985. Od Teodora Sale vidi i *Il fascismo italiano e gli Slavi del sud*, Trieste: IRSML, 2008.

pedesetih godina, te novog stava Venecije Giulie u doba Hladnog rata.¹⁶ U tekstu se vodi računa i o raspadu Jugoslavije i o novoj istarskoj graničnoj liniji između Hrvatske i Slovenije. No, autoričino obrazlaganje teme ostaje zatočeno u perspektivi s talijanske strane granice i nije slučajno da se knjiga zatvara s institucijom *dana sjećanja*, u novome povijesnom i historiografskom kontekstu Sjevernog Jadrana.

Zakonom proglašenim 30. ožujka 2004., talijanska država odredila je 10. veljače (datum kada je 1947. godine Italija potpisala mirovni ugovor), kao *Dan sjećanja*, „s ciljem očuvanja i obnavljanja sjećanja na tragediju Talijana i na sve žrtve fojbi, na egzodus Istrana, Riječana i Dalmatinaca iz njihove postojbine nakon Drugog svjetskog rata i na složena zbivanja na istočnoj granici“.¹⁷ Ovaj zakon je nastao nakon desetljeća nastojanja udruga jadranskih ezula da skrenu pozornost Italije na slučajevne egzoduse i fojbe kako bi postigli naknadu štete, naročito onu moralnu, a donesen je u vremenu u kojem je u Italiji ponovno oživljen interes za istočnu granicu. Ipak, nije se radilo o želji za novom ekspanzijom prema istoku, već o traženju uloge *žrtve* za Italiju i Talijane, u vremenu jakog oživljavanja tematike sjećanja, naročito Drugog svjetskog rata. Problem se nalazi i u formulaciji zakona koji u prvi plan stavlja egzodus i fojbe, ali je jako neodređen u spominjanju drugih pitanja koja definira kao „složena zbivanja na istočnoj granici“. Radi se, primjerice, o problemu multietničnosti zone, o talijanskoj politici prema hrvatskoj i slovenskoj manjini između dva svjetska rata, i o proboju na istok od tadašnje granice 1941. godine. U pozadini je također i želja da se nametne nova mreža institucija, bliskih udrugama ezula, koje bi promovirale proučavanje talijanske povijesti kako bi se kompenzirala činjenica da u Italiji postoji već nekoliko desetljeća djelotvorna mreža instituta povijesti nastalih da bi se proučavao pokret oslobođenja u Drugom svjetskom ratu (*Movimento di liberazione*) u različitim pokrajinama poluotoka pod imenom *Istituti della Resistenza* ili *Istituti per lo studio del Movimento di liberazione*. Zakon o *Danu sjećanja* predviđa i godišnje budžetsko financiranje za širenje, u školama ali i u raznim publikacijama, povijesne tematike vezane uz istočnu granicu, to jest uglavnom o egzodusu i fojbama. Ovim fondovima upravljaju uglavnom tijela koja su osnovali ezuli ili udruge vezane uz njih ili uz

16 U svemu tome vidi i Giampaolo VALDEVIT, *Trieste: storia di una periferia insicura*, B. Mondadori, Milano 2004.

17 *Ai sensi della legge 30 marzo 2004, n. 92, la Repubblica riconosce il 10 febbraio quale «Giorno del ricordo» al fine di conservare e rinnovare la memoria della tragedia degli italiani e di tutte le vittime delle foibe, dell'esodo dalle loro terre degli istriani, fiumani e dalmati nel secondo dopoguerra e della più complessa vicenda del confine orientale.* Zakon od 30.3.2004., br. 92, objavljen u *Gazzetta Ufficiale*, 16.4.2004.

oživljavanje i očuvanje sjećanja na ovo iskustvo. Kako bi se koristili ti fondovi, uz sredstva koja nude same općine oko svakog 10. veljače, ali i da se ne bi izgubio povijesni konsenzus i legitimitet u lokalnom i nacionalnom okruženju, i kako bi se dala verzija koja razmatra ove probleme i u odnosu na druga događanja na istočnoj granici (to jest na fašizam i na talijansku okupaciju u Jugoslaviji), u ovim zadnjim godinama *Istituti della Resistenza* (u nekim slučajevima već razvijeni kao *Istituti per lo studio della Resistenza e della società contemporanea*, odnosno i za proučavanje suvremenog društva i povijesti) potakli su brojne susrete i debate upravo o fojbama i egzodusu. Ovo se događa i u regijama s jakom komunističkom tradicijom, kao u Torinu, u Umbriji i Emiliji Romagni. U tim regijama su poslije Drugog svjetskog rata stigli mnogi ezuli, tada izbjeglice s velikim teškoćama, koji su se u ovim „crvenim“ pokrajinama suočili s mnogim problemima integracije.¹⁸

Godine 2010. Ministarstvo obrazovanja Italije predložilo je kao jednu od sedam tema za maturalni ispit iz talijanskoga „o složenom događaju istočne talijanske granice“, tražeći od kandidata da se zaustave „posebice na događajima iz godina koje obuhvaćaju period od 1943. do 1954.“ (a ne od 1941. ili od 1918. godine).¹⁹ Taj izbor bi se mogao protumačiti kao još jedna posveta, nakon donošenja zakona, desetljetnim nastojanjima udruga esula da se u Italiji skrene

18 O temi integracije ezula tijekom teškog poslijeratnog razdoblja punog ideologije bavio se Enrico MILETTO u knjigama: *Con il mare negli occhi: storia, luoghi e memorie dell'esodo istriano a Torino*, Torino: F. Angeli / Istituto piemontese per la storia della Resistenza e della società contemporanea „Giorgio Agosti“, 2005; *Arrivare da lontano: l'esodo istriano, fiumano e dalmata nel Biellese, nel Vercellese e in Valsesia*, Varallo: Istituto per la storia della Resistenza e della società contemporanea nelle province di Biella e Vercelli, 2010; *L'esodo istriano-fumano-dalmata in Piemonte: per un archivio della memoria*, Torino: Istituto piemontese per la storia della Resistenza e della società contemporanea „Giorgio Agosti“, 2011. Vidi isto Marino MICICH, „L'esodo dall'Istria, Fiume e Zara (1943.-1958.) e l'accoglienza in Italia“, u: Dino Renato NARDELLI i Giovanni STELLI (ur.), *Istria Fiume Dalmazia laboratorio d'Europa: parole chiave per la cittadinanza*, Foligno: Editoriale umbra 2009 (u suradnji sa Istituto per la storia dell'Umbria contemporanea, povezan s institutama za proučavanje narodnooslobodilačkog pokreta u Italiji - *istituti per lo studio del movimento di liberazione*). Vidi isto Mila ORLIĆ, „L'esodo degli italiani dall'Istria e l'insediamento nella provincia di Modena“, u: *Quaderni*, CRS (Centro di Ricerche storiche di Rovigno), XVIII (2007).

19 Tema: „U smislu zakona od 30. ožujka 2004., br. 92, Republica ustanovljuje 10. veljače kao «Dan sjećanja» s ciljem da se sačuva i obnovi sjećanje na tragediju Talijana i svih žrtava fojbi, egzodusu iz njihovih krajeva, Istrijana, Riječana i Dalmatinaca poslije Drugog svjetskog rata i na složenija zbivanja na istočnoj granici“. Kandidat podcrtava „složena zbivanja na istočnoj granici“ od Londonskog Pakta (1915. godine) do Osimskog Sporazuma (1975.), zaustavljajući se, posebice, na događajima iz godina koje obuhvaćaju period između 1943 i 1954“. http://archivio.pubblica.istruzione.it/argomenti/esamedistato/secondo_ciclo/prove/2010/P000.pdf (11.11.2012).

pažnja događajima na talijanskoj istočnoj granici (odnosno fojbama i egzodusu). Usprkos naslovu teme, od kandidata se nije izričito tražilo da se zaustave na fojbama, ali su se dnevne novine i Ministarstvo (na svojoj internetskoj stranici) na nju referirali kao na „temu o fojbama“.²⁰ S druge strane, ista je i formulacija zakona koja ustvrđuje da dan sjećanja ima u prvom planu „tragediju Talijana i svih žrtava fojbi i egzodusa“, a u drugom planu „kompleksniji događaj istočne granice“. Niski postotak (0,6%) učenika koji je izabrao navedenu temu znak je koliko su, usprkos ulaganjima i medijskoj eksponiranosti (a možda i zbog rasprostranjene trivijalizacije i spektakularizacije tih tema), povijest i pitanja sjeveroistočnog Jadrana još uvijek malo poznati, nejasni ili neobuhvatni, bilo za studente ili profesore.²¹

Zakon koincidira s ogromnim porastom količine publikacija u Italiji o *Istočnoj granici*, i s velikom pozornošću na ovo područje, te naročito na teme fojbi i egzodusa. Mnogi su se učitelji prema tome morali suočiti s ovim temama, koje su ušle i u školske programe i koje su se pojavile na sve očitiji način i u udžbenicima namijenjenima sveučilištu. Do početka devedesetih udžbenici suvremene povijesti napisani u Italiji kratko su spominjali Jadranske regije (eventualno D'Annunzijevo okupaciju i prvo Jadransko pitanje, i ponekad drugog). Od devedesetih godina, nakon polemika i diskusija o fojbama i egzodusu, talijanski povjesničari počeli su obrađivati njih, ali i obraćati pozornost i na cjelokupnu suvremenu povijest Sjevernog Jadrana.

Tijekom 2000-ih, naročito nakon donošenja zakona o sjećanju, učitelji su se mogli pozvati na različite instrumente, od historiografske produkcije do tečajeva ažuriranja, bibliografskih orijentacija i multimedijских izvora, često objavljenih na internetu od samih škola ili ustanova za istraživanje, ali i od udruga ezula. U lepezi ponuda za škole organiziraju se studijska putovanja na memorijalna mjesta na *Istočnoj granici* nakon godina krize posjeta u pokrajini Friuli – Venezia Giulia, koje su tradicionalno bile usmjerene na mjesta sjećanja na Prvi svjetski rat i iredentizam, kao primjerice mauzolej Oberdan i svetište Redipuglia. Konferencije se održavaju ritualno u školama oko 10. veljače. Ove konferencije često izazivaju polemike, zbog još uvijek vatrene političke debate i često apriornih pozicija, te također zbog nepripremljenosti učitelja u upravljanju sudjelovanja gostiju (rođaka žrtava ili eksperata različitih titula, koji su između ostalog bili u nekim slučajevima napadnuti u tisku ili u političkim krugovima

20 <http://hubmiur.pubblica.istruzione.it/web/ministero/cs220610> (11.11.2012).

21 *Ibidem*.

od samih udruga ezula, i čak u Parlamentu,²² ako se njihove teze nisu slagale s interpretacijom koju su udruge predložile ili prihvatile).

Udruge ezula i povijesni instituti obvezali su se stoga organizirati konvencije i objaviti monografije, ali i staviti na raspolaganje istraživačima i školama brojne dokumente, statistike, geografske karte, svjedočanstva i druge materijale na kojima učitelji i učenici mogu raditi. U tom smislu treba spomenuti i nekoliko didaktičkih instrumenata multimedijskog tipa koji analiziraju prostor granice između tri sjevernojadranske zemlje: DVD *AestOvest*²³ Instituta *Osservatorio Balcani e Caucaso* iz Rovereta, koji predlaže putovanje duž povijesnih mjesta i mjesta sjećanja na sjeveroistočnom Jadranu s audio i video materijalima, fotografijama, kartama, kronologijom, bibliografijom i sitografijom, te CD ROM *Povijest istočne talijanske granice 1797-2007* Regionalnog instituta za proučavanje pokreta oslobođenja Friuli Venezia Giulia (Istituto regionale per lo studio del movimento di liberazione del Friuli Venezia Giulia: IRSML FVG, sa sjedištem u Trstu) koji sadrži dokumente, slike, mirovne ugovore, demografske statistike i veliku kartografsku opremu (i dostupan je na stranicama Instituta).²⁴ Franco Cecotti radi već više godina pri IRSML FVG u Trstu te je sudjelovao u objavi povijesnog atlasa *Il confine mobile (mobilna granica, koji dobro izražava koncept stalne promjene granica na Sjevernom Jadranu)*.²⁵ Cecotti je producirao još jedan atlas Sjeverno-istočnog Jadrana (*Il tempo dei confini. Atlante storico dell'Adriatico nord-orientale nel contesto europeo e mediterraneo, 1748-2008*)²⁶ i studij o talijanskoj *Istočnoj granici* između 1866. i 2004. godine, objavljen u

22 O tome je raspravljao talijanski Parlament u veljači 2010 u komisiji za kulturu, znanost i prosvjetu (Camera dei Deputati, 17.-18.2.2010, XVI Legislatura, Bollettino delle giunte e delle commissioni parlamentari: "Incremento di iniziative nelle scuole sul tema delle foibe e relativo avvio di corsi di formazione per i docenti",) i u sjednici 17. travnja 2012 (Sjednica Parlamenta (Camera dei deputati) br. 622 (17.4.2012) "Iniziative per diffondere nelle scuole la conoscenza dei tragici eventi per i quali è stato istituito il Giorno del ricordo").

23 Dostupan na stranicama Instituta: <http://aestovest.osservatoriobalcani.org/>

24 Bruno PIZZAMEI, Franco CECOTTI, *Storia del confine orientale italiano 1797-2007 (cartografia, documenti, immagini, demografia)*, CD-ROM, Trieste: Istituto regionale per lo studio del movimento di liberazione del Friuli Venezia Giulia, 2007 (dostupan na stranicama Instituta: <http://www.irsml.eu/materiali-lavoro-download/359-il-confine-orientale-italiano,-1797-2007,-franco-cecotti-e-bruno-pizzamei.html>).

25 *Il confine mobile (atlante storico dell'Alto Adriatico 1866-1992 Austria, Croazia, Italia, Slovenia)*, Monfalcone: Istituto regionale per lo studio del movimento di liberazione del Friuli Venezia Giulia / Edizioni della laguna, 1996.

26 Franco CECOTTI (s D. UMEKOM), *Il tempo dei confini. Atlante storico dell'Adriatico nord-orientale nel contesto europeo e mediterraneo, 1748-2008*, Trieste: IRSML FVG, 2010.

recentnoj knjizi *Istria Fiume Dalmazia laboratorio d'Europa: parole chiave per la cittadinanza*,²⁷ u kojemu predstavlja nekoliko malih karata, statistike popisa stanovništva, te promjene granica i različite prijedloge granica od 19. do 20. stoljeća.

Među prijedlozima didaktičkih pomagala za škole, učitelje i sveučilišta, su i udžbenici povijesti. IRSML FVG objavio je već 2001. godine sintezu regionalne povijesti u više izlaganja (*Trieste e Venezia Giulia tra '800 i '900*),²⁸ posvećenu i studentima na sveučilištu, u kojem su ipak Istra i Kvarner u drugom planu u odnosu na Trst i područje Gorizije. Posebno posvećen Istri, ali s jednim poglavljem o Rijeci, je *Istria nel tempo / Istra kroz vrijeme*, u izdanju Centra za povijesna istraživanja iz Rovinja pod uredništvom Egidija Ivetica. Namijenjen svijetu škole, ali i običnom čitatelju, *Istra u vremenu* nudi u dva sveska (uz koje je i dokumentarni DVD) presjek čitave povijesti poluotoka, s drugom knjigom (oko 250 stranica) koja pokriva 19. i 20. stoljeće. Godine 2009. objavljena je verzija na hrvatskom jeziku i obje su verzije dostupne na stranici Centra za povijesna istraživanja Rovinja.²⁹ Format ovog rada je društvena povijest: nastojalo se inkorporirati rezultate talijanske, jugoslavenske, slovenske i hrvatske historiografije obrađujući pozornost na različite kulture i istarsko društvo (i riječko) devetnaestog stoljeća u Austriji i dvadesetog stoljeća u Italiji i Jugoslaviji.

Puno detaljnija, ali samo o 19. i 20. stoljeću, je knjiga *Istria, Quarnero, Dalmazia. Storia di una regione contesa (Istra, Kvarner, Dalmacija: povijest sporne regije)*.³⁰ Napisana u koautorstvu Marca Cuzzia (s centralnim dijelom 20. stoljeća i dva svjetska rata), Guida Rumicia (poraće do danas) i Roberta Spazzalia (dugačko 19. stoljeće), koji je također brinuo o planiranju i realizaciji izdavanja sveska, knjiga ima format političke povijesti, manje se zadržava na uvjetima života Istrijana a više na događajima i političko-diplomatskoj i vojnoj kontrapoziciji na Jadranu. Ako *Istria nel tempo/Istra kroz vrijeme* odgovara

27 *Istria Fiume Dalmazia laboratorio d'Europa: parole chiave per la cittadinanza* (n. dj., bilješka 18).

28 *Trieste e Venezia Giulia tra '800 e '900*, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trieste 2001.

29 *Istria nel tempo*, Centro di ricerche storiche di Rovigno, Rovigno 2006 (dostupan na mreži: http://www.crsrv.org/it/istria_tempo/homepage.html) i *Istra kroz vrijeme*, Centar za povijesna istraživanja u Rovinju, Rovinj 2009 (dostupan na mreži: http://www.crsrv.org/it/istria_vrijeme/homepage.html).

30 Marco CUZZI, Guido RUMICI, Roberto SPAZZALI, *Istria, Quarnero, Dalmazia. Storia di una regione contesa dal 1796 alla fine del ventesimo secolo*, Trieste, Istituto regionale per la cultura istriano-fiumano-dalmata, Libreria editrice goriziana, Gorizia 2009.

čitateljima *transnacionalnog* tipa, *Istria, Quarnero, Dalmazia. Storia di una regione contesa* namijenjena je publici *unutar granica* (Italije), pa je zbog toga opremljena prozorima u tekstu s pojašnjenjima o političkim i kulturnim pokretima Slovenaca i Hrvata, o monarhističkoj i socijalističkoj Jugoslaviji, zajedno sa pojašnjenjima određenih momenata u europskoj povijesti. Knjiga nudi i svjedočenja Talijana koji su ostali u Jugoslaviji („rimasti“), ezula (među kojima su pisci Fulvio Tomizza e Marisa Madieri) i povjesničara (gotovo isključivo Talijana: Giulio Cervani, Giorgio Negrelli, Ernesto Sestan, Rajko Bratož, Claudio Silvestri, Marina Cattaruzza, Elip Apih i Almerigo Apollonio). Svezak se zatvara svjedočenjem Antonija Seme, koje ističe nadmoć nacionalizma nad drugim društvenim dinamikama (za razliku od knjige izdane u Rovinju). Sema razlaže o držanju jugoslavenskih komunista, „kao o Kardelju“, koji su uspjeli „prekriti svoj nacionalizam ideologijom komunizma“, tvrdeći da se radilo o „strateškom izboru“, budući su bili „prije svega nacionalisti“ koji su uspjeli „likvidirati talijanski komunistički pokret“ na Jadranu. Prema Semi, ezulu iz komunističke obitelji, „slovenski i hrvatski nacionalizam nosili su masku kojom su se služili u presudnim momentima sukoba oko posjedovanja teritorija te zahvaljujući kojoj se uspio probiti do stanovništva ili jednog dijela stanovništva“.³¹ Dakle, u tom svesku nastoji se istaknuti apsolutna relevantnost nacionalnog sukoba u raspodjeli društvenih i političkih interakcija u odnosu na religiju i ideološke instance. Ipak, u odnosu između nacionalizma i komunizma valja biti oprezan: bez obzira na slaganje s analizom da je jugoslavenski komunistički pokret u Istri i u Rijeci (i drugdje) imao također nacionalistički oblik i suštinu u mobiliziranju partizana i potom u praktičnoj politici poratnog vremena (ovdje protiv Talijana, drugdje protiv drugih skupina i manjina), valja izbjegavati promatranje komunističke pozicije samo kao maske budući da se time umanjuje težina ideoloških uvjerenja koja su ipak utjecala na odluke mnogih. Semin pristup predlaže općenito teze koje prevladavaju u talijanskoj historiografiji o istočnom pitanju, no ograničenje za eventualnu cirkulaciju „izvan granica“ je isto ono koje bi imali u Italiji eventualni prijevodi sinteze napisane na hrvatskom jeziku ili u jednoj diskurzivnoj praksi koja naglašava, također preko izbora termina, odgovornosti *drugoga* ili točno određuje ili izbjegava naglasiti odgovornosti pretpostavljene vlastite strane.

Drugačije je naravi, međutim, knjiga *Istria Fiume Dalmazia: Laboratorio d'Europa (Istra, Rijeka Dalmacija: Europska radionica)*, koja se zaustavlja na nestalnosti i nepostojanosti duhovnih, identifikacijskih i geopolitičkih granica tog

31 *Istria, Quarnero, Dalmazia: storia di una regione contesa*, 297.

područja.³² Problem dijaloga i recipročnog razumijevanja preko granice, i među samim povjesničarima, jest jezgra te zbirke eseja, također zamišljene i napisane za srednje škole, koju je izdao Institut za povijest suvremene Umbrije (koji kao i IRSML FVG čini dio mreže instituta za povijest otpora i pokreta za oslobođenje Italije) u suradnji s Društvom za Riječke studije u Rimu (koji je, međutim, ustanova koju su osnovali ezuli za očuvanje i promidžbu talijanske povijesti i kulture sjeveroistočnog Jadrana i s kojom su povezani Institut *Archivio e Museo storico di Fiume* („Arhiv i Povijesni riječki muzej“ te časopis za jadranske studije “Fiume“). Autori izražavaju svoj stav o značaju dijaloga između talijanskih ezula, Talijana «koji su ostali», Hrvata i Slovenaca. Izgledi za budućnost jesu u promidžbi, “interkulturalnom dijalogu” koji bi se mogao olakšati osnaživanjem identifikacijskih veza, a ne onih nacionalnih kao što su to *istrijanità*, *fumanità* i *dalmaticità* („istrijanstvo“, „fjumanstvo“/pripadnost Rijeke, „dalmatinstvo“). Poteškoće tog dijaloga ovise, osim o različitim jezicima, o jednoj prošlosti koja nije zajednička i ista za sve. Iz toga proizlazi važnost dogovora glede nekih pojmova ili “ključnih riječi za državljanstvo“, kako smatraju autori tog sveska. Fleksibilnost i nepostojanost kulturnih granica nameću prilagođavanje mnogostrukoj stvarnosti poput one istočnog Jadrana. Procesi lingvističke standardizacije i zbivanja dvadesetog stoljeća ubrzali su stvaranje pripadnosti osoba i mjesta u jednom ili drugom smislu. Upravo iz tog razloga, dodajem, kvalifikacija egzodusa i masovnih ubojstava, koje je već same po sebi teško odrediti radi nedostatka pouzdanih podataka, dok se god bude provodila shematizirajući ezule i mrtve u usko nacionalne kategorije, nastavit će postojati kao kontroverza. Štoviše, podržavat će političke sukobe i povijesnu instrumentalizaciju.

Novi interes za *istočnu granicu* razvio se dakle u Italiji i u povijesnom i u političkom smislu. Knjige o regionalnoj povijesti uvijek su se prodavale u Trstu, ali ne i u ostatku Italije. Od kraja devedesetih sve više čitatelja oduševilo se temom. Politički vođe desnice i, što je novo, ljevice, imali su ulogu u ovom razvoju sudjelujući ili promovirajući političke i povijesne debate, naročito o fojbama.³³ Ipak, nije politika ta koja je upravljala objavljivanjem brojnih povijesnih rasprava,

32 *Istria Fiume Dalmazia laboratorio d'Europa: parole chiave per la cittadinanza.*

33 O tim dinamikama vidi: Guido FRANZINETTI *La riscoperta delle “foibe”*, u Jože PIRJEVEC et al., *Foibe. Una storia d'Italia*, Torino: Einaudi, 2009, 319-332. Vanni D'ALESSIO, *Rituality, Ideology and Emotions. Practices of Commemoration of the Giorno del Ricordo in Trieste*, u *Confronting the Past: European Experiences*, Davor PAUKOVIĆ, Vjeran PAVLAKOVIĆ, Višeslav RAOS (ur.), Zagreb: Political Science Research Centre 2012. Za produbljanje te tematike u Italiji, posebice Hrvatskoj vidi: Franko DOTA, *Zaračeno poraće: Konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Zagreb: Srednja Europa, 2010.

niti je potakla interes talijanskih čitatelja za ove teme i za čitavo jedno područje koje je godinama bilo udaljeno od talijanskog javnog mišljenja. Pažnja koju su privukle teme o fojbama i egzodusu nije bila samo instrumentalna, to jest vezana uz želju talijanskog javnog mišljenja da Italija sudjeluje ne samo kao krvnik, već i kao žrtva u procesu „holokaustikacije sjećanja“.³⁴ Nije se radilo niti samo o suosjećanju i stvarnoj ili pretpostavljenoj odgovornosti onih koji su obavljali vlast u godinama fašističkog režima u Veneciji Giuliji prema ubijenima, bačenima u fojbe ili nestalima, ili prema onima koji su s patnjom napustili zemlju gdje su živjeli generacijama. U Europi i Sjedinjenim državama porasla je pažnja posvećena temama istrebljenja i preseljenja naroda u Europi, to jest etničkom čišćenju.³⁵ Izvješća o masakrima u bivšoj Jugoslaviji utjecali su na ovaj razvoj, ali, kako je dobro primijetio Tony Judt, čitava europska povijest od Drugog svjetskog rata na dalje zasjenila je sjećanje i odvratila pozornost od ove tematike.³⁶ Okružena dinamikama Hladnog rata bila je čitava Srednja Europa, njezina povijest i njezine specifičnosti, uključujući i to da je to bio mješoviti višejezični teritorij, u Europi *osuđenoj* na sudbinu nacionalnih monoetničkih država.

Centralna i istočna Europa, područje vrlo grubih sukoba i nasilja između Drugog svjetskog rata i poraća, ponovo je postala važna tema u europskim studijima, već od malo prije kraja Hladnog rata.³⁷ Nakon objave *Ponovnog crtanja nacija: etničko čišćenje u istočnoj i središnjoj Europi*, uslijedili su mnogi radovi na ove teme, od kojih su neki imali jak odjek i u Italiji, poput knjige Normana Naimarka, Michaela Manna i Timotjhya Snydera o etničkom nasilju.³⁸ I talijanski

34 Eva HAHN, Hans HENNING HAHN, *The 'Holocaustizing of the Transfer-Discourse'. Historical Revisionism or Old Wine in New Bottles?*, u *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989*, Michal KOPEČEK (ur.), Budapest - New York: Central European University Press, 2008, 39-58. FRANZINETTI, *La riscoperta delle "foibe"*.

35 Vidi detaljnije preglede koji su se o toj temi izdani u Italiji: Marina CATTARUZZA, "Espulsioni di massa di popolazioni nell'Europa del XX secolo", *Rivista Storica Italiana*, CXIII (2001). Antonio FERRARA, "Esodi, deportazioni e stermini. La 'guerra-rivoluzione' europea (1912-1939)", *Contemporanea. Rivista di storia dell'800 e del '900*, 9/3 (2006), 449-475. Isti, "Esodi, deportazioni e stermini, la guerra-rivoluzione europea (1939-1953)", *Contemporanea. Rivista di storia dell'800 e del '900*, 9/4 (2006), 653-679.

36 Tony JUDT, *Postwar: A History of Europe Since 1945*, London: Penguin Press, 2005.

37 Vidi o tome Tony JUDT, "The Rediscovery of Central Europe", *Daedalus*, 119/1 (1990), 23-54. *In search of Central Europe*, George SCHÖPFLIN i Nancy WOOD (ur.), Oxford: Polity, 1989.

38 *Redrawing nations: ethnic cleansing in East-Central Europe*, Philipp THER, Ana SILJAK (ur.), Lanham: Rowman & Littlefield, 2001. Norman NAIMARK, *La politica dell'odio, La pulizia etnica nell'Europa contemporanea*, Roma-Bari: Laterza, 2002 (*Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*, Cambridge: Harvard University Press 2001). Michael MANN, *Il lato oscuro della*

povjesničari osvrnuli su se na teme o nasilju i masovnim ubojstvima u Europi (kao Marcello Flores³⁹ i Gustavo Gorni),⁴⁰ te o bježanju i nasilnom preseljenju stanovništva u jednom od prvih radova izdanih u Italiji o ovoj temi (*Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo*) kojeg je priredila upravo Marina Cattaruzza zajedno s Marcom Dogom i Raoulom Pupom,⁴¹ ili u knjizi Marca Buttina *In fuga (U bijegu)*,⁴² sve do recentne knjige Antonia Ferrare i Niccolò Pinaciola, *L'età delle migrazioni forzate. Esodi e deportazioni in Europa 1853-1953*.⁴³

U Italiji je rasprava o egzodusu dosegla značajnu razinu, ne samo zbog rasprostranjenosti mnogih popularnih materijala, nekontroliranih i oskudne povijesne važnosti (koji se obilno dijele 10. veljače na komemoracijama i u diskusijama sa školskom mladeži), nego i zbog produkcije raznih djela na visokoj povijesnoj razini. Među svima njima treba spomenuti *Il lungo esodo* Raoula Pupa,⁴⁴ autora koji je zadnje desetljeće posvetio proučavanju ovog fenomena, ali i druge knjige.⁴⁵ Još se čini problematičnim aspekt kvantitativne procjene, i zbog toga treba podsjetiti na nekoliko recentnih pokušaja povijesne demografije o fenomenu,

democrazia, Alle radici della violenza etnica, Milano: Università Bocconi Editore, 2005 (*The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005). Timothy SNYDER, *Terre di sangue: l'Europa nella morsa di Hitler e Stalin*, Milano: Rizzoli, 2011 (*Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*, New York: Basic Books, 2010).

39 Marcello FLORES, *Tutta la violenza di un secolo*, Milano: Feltrinelli, 2005. Marcello FLORES, *Il genocidio degli armeni*, Bologna, Il Mulino, 2006. *Stupri di guerra: la violenza di massa contro le donne nel Novecento*, Marcello FLORES (ur.), Milano, Franco Angeli 2010.

40 *L'umanità offesa: stermini e memoria nell'Europa del Novecento*, Gustavo CORNI i Gerhard HIRSCHFELD (ur.), Bologna: Il Mulino, 2003. Gustavo CORNI, *Il sogno del grande spazio: le politiche d'occupazione nell'Europa nazista*, Roma-Bari: Laterza, 2005. Gustavo CORNI, *Popoli in movimento*, Palermo: Sellerio, 2009.

41 *Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo*, Marina CATTARUZZA, Marco DOGO, Raoul PUPO (ur.), Napoli: Edizioni Scientifiche, 2000.

42 *In fuga: guerre, carestie e migrazioni forzate nel mondo contemporaneo*, Marco BUTTINO (ur.), Napoli, L'ancora del Mediterraneo, 2001.

43 Antonio FERRARA, Niccolò PIANCIOLA, *L'età delle migrazioni forzate. Esodi e deportazioni in Europa 1853-1953*, Bologna: Il Mulino, 2012.

44 Raoul PUPO, *Il lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio*, Rizzoli, Milano 2005.

45 Cristiana COLUMMI, Liliana FERRARI, Gianna NASSISI, Germano TRANI, *Storia di un esodo*, Istituto regionale per la storia del Movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trieste 1980. Guido CRAINZ, *Il dolore e l'esilio. L'Istria e le memorie divise d'Europa*, Donzelli, Roma 2005. Pamela BALLINGER, *La memoria dell'esilio. Esodo e identità al confine dei Balcani*, Il veltro, Roma 2010 (*History in exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*, Princeton University press, Princeton 2003).

poput onog Olinta Mileta Matiuza,⁴⁶ koji međutim nisu iscrpili debatu koja je još živa. O tom debatu, i najviše o različitim interpretacijama i političkih pogleda, osim već navedena djela, vidi i članak Sandia Volka *L'esodo. Strumentalizzazione e realtà*.⁴⁷ Od istog autora vidi također knjigu *Esuli a Trieste. Bonifica nazionale e rafforzamento dell'italianità sul confine orientale*,⁴⁸ u kojoj se raspravlja o promjenama demografskog balansa u slovenskim okolicama Trsta kod dolaska istarskih talijanskih *esula*. O demografskim promjenama u Sjevernom Jadranu vidi i knjigu Piera Purinija *Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914-1975*, koja analizira sve demografske promjene (pogotovo migracije i pokreti stanovništva) koje u 20. stoljeću, dakle i one prije i poslje *egzodusa*, razmatrajući ih u njihovom povjesnom i političkom okviru.⁴⁹ Još je kontroverznija tematika fojbi, o kojima se vodi historiografska i politička debata s jako udaljenih pozicija između povjesničara i publicista.⁵⁰

Zbog europskog karaktera ponovnih otkrića tema nasilja i preseljenja stanovništva ovdje ću se zaustaviti samo na nekoliko talijanskih izdavačkih

46 Olinto MILETA MATTIUZ, *Le quantificazioni a compendio dei tracciati storici: utilizzo del mezzo demografico statistico-comparativo*, u *L'esodo istriano, fiumano, dalmata e gli esodi nell'Europa del Novecento*, Enrico MILETTO (ur.), Torino: Edizioni SEB 27, 2012, 103-133. Olinto MILETA MATTIUZ, *Popolazioni dell'Istria, Fiume, Zara e Dalmazia, 1850-2002: ipotesi di quantificazione demografica*, Trieste: A.D.E.S., 2005.

47 O debati o Egzodusu i o različitim interpretacijama i političkih pogleda vidi Alessandro (Sandi) Volk, „L'esodo. Strumentalizzazione e realtà”, u *Diecifebbraio millenovecentoquarantasette* (<http://www.diecifebbraio.info/>, 16.3.2012), http://www.diecifebbraio.info/wp-content/uploads/2012/03/volk_esodo.pdf (1.11.2012.).

48 Sandi VOLK, *Esuli a Trieste. Bonifica nazionale e rafforzamento dell'italianità sul confine orientale*, Udine: Kappa Vu, 2004.

49 Piero PURINI *Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914-1975*, Udine: Kappa Vu, 2010.

50 Roberto SPAZZALI, *Foibe un dibattito ancora aperto. tesi politica e storiografica giuliana tra scontro e confronto*, Trieste: Lega Nazionale, 1990. Raoul PUPO, „Le foibe giuliane 1943-1945: i nodi del dibattito”, *Qualestoria*, 3/XXII (1994), 87-98. *Foibe, il peso del passato, Venezia Giulia 1943-1945*, Giampaolo VALDEVIT (ur.), Venezia: Irsml FVG / Marsilio, 1997. Gianni OLIVA, *Foibe. Le stragi negate degli italiani della Venezia Giulia e dell'Istria*, Milano: Mondadori, 2002. Guido RUMICI, *Infoibati (1943-1945). I nomi, i luoghi, i testimoni, i documenti*, Milano: Mursia, 2002. Raoul PUPO, Roberto SPAZZALI, *Foibe*, Milano: B. Mondadori, 2003. Claudia CERNIGOI, *Operazione foibe tra storia e mito*, Udine: Kappa vu, 2005. Giacomo SCOTTI, *Dossier foibe*, San Cesario di Lecce: Manni, 2005 (*Krik iz fojbe*, Rijeka: Adamić, 2008). *Foibe: Revisionismo di stato e amnesie della repubblica* (Zbornik radova sa skupa *Foibe: la verità. Contro il revisionismo storico*, Sesto San Giovanni, 9.2.2008.), Udine: Kappa Vu 2008. Raoul PUPO *Trieste '45*, Laterza, Roma-Bari 2010.

inicijativa koje su se trudile uklopiti temu egzodusa i fojbi u europski okvir nudeći polazne točke usporedbe s drugim slučajevima. Jako su korisni, kao uvod u temu, kratki i uravnoteženi tekst o razmišljanju o egzodusu i podijeljenim sjećanjima Europe od Guida Grainza⁵¹ i odlična bibliografija koju su sastavili Mila Orlić i Marco Bresciani o istočnoj granici i konfliktima na Gornjem Jadranu.⁵² Jedno vrlo recentno djelo koje, ukratko ponavljajući glavne teze o egzodusu, uspoređuje jadranski slučaj s ostalim europskim situacijama *Senza più tornare: L'esodo istriano, fiumano, dalmata e gli esodi nell'Europa del Novecento*⁵³, ali još je prikladniji tekst *Naufraghi della pace: Il 1945, i profughi e le memorie divise d'Europa*, o izbjeglicama („brodolomci mira“) i različitim europskim pamćenjima.⁵⁴ „Brodolomci mira“ su milijuni izbjeglica koji su prolazili Europom u kaosu 1945. godine. Zatvorenici i prisilni radnici oslobođeni iz koncentracijskih logora, stanovništvo u bijegu od masovnog nasilja natjerano u bijeg ili istjerano za to namijenjenim dekretom, kao što se dogodilo Nijemcima u srednjoj i istočnoj Europi.

„Ako se slučaj izbjeglica rađa iz kontradikcije između principa nacionalnosti koji pokreće diplomacije i internacionalne institucije, i kompleksne stvarnosti istočne Europe sve do drugog svjetskog rata, tada, da bi ih se razumjelo, morat će se srušiti čisto nacionalne impostacije koje su do sada dominirale historiografskim objašnjenjima“, ispravno je primijetila Gabriella Gribaudi u vezi ove knjige.⁵⁵ Isti se zahtjev odnosi i na masovna ubojstva civila, prakse raširene u Drugom svjetskom ratu, koje treba proučiti kako bi se evidentirala djelovanja političkih subjekata (od političkih vođa do zapovjednika vojske i partizanskih vojski), ali i manjih aktera, pojedinaca i grupa koje su djelovale u okviru kojeg su zadali političari, ali s različitim ciljevima, saznanjima i perspektivama. Ipak, u

51 Guido CRAINZ, *Il dolore e l'esilio. L'Istria e le memorie divise d'Europa*, Roma: Donzelli, 2005.

52 Mila ORLIĆ i Marco BRESCIANI, *Il confine orientale e i conflitti dell'alto Adriatico*, Milano: Unicopli, 2011.

53 *Senza più tornare: L'esodo istriano, fiumano, dalmata e gli esodi nell'Europa del Novecento*, Enrico MILLETO (ur.), Torino: Edizioni SEB 27, 2012 (zbornik radova sa skupa *Noi e l'«altro»*. *Per una storia insegnata in chiave europea*, u Torinu, veljača 2011., organizator: Istituto piemontese per la storia della Resistenza e della società contemporanea 'Giorgio Agosti').

54 *Naufraghi della pace. Il 1945, i profughi e le memorie divise d'Europa*, Guido CRAINZ, Raoul PUPO, Silvia SALVATICI (ur.), Roma: Donzelli, 2008.

55 Gabriella GRIBAUDI, prikaz knjige „Naufraghi della pace. Il 1945, i profughi e le memorie divise d'Europa“, *Il mestiere di storico*, Annale della Società italiana per lo studio della storia contemporanea, 2009. [http://sissco.it/index.php?id=1228&tx_wfqbe_pi1\[idreconsione\]=3510](http://sissco.it/index.php?id=1228&tx_wfqbe_pi1[idreconsione]=3510) (1.10.2012).

odnosu na rasprave o egzodusu, one o fojbama manje su sklone komparaciji, kao da je ovaj termin sam po sebi dovoljan da pokaže jedinstvenost slučaja. Bez želje da se umanjí dramatičnost zločina kategoriziranih kao „fojbe“ (iako se nije radilo samo o civilima, te ako i nisu svi mrtvi bačeni u ove kraške rupe) treba istaknuti, uz ostalo, da se u Italiji ne pridaje jednaka važnost ubojstvima civila i partizana za vrijeme talijansko-njemačke represije protiv partizana na Sjevernom Jadranu poslije 1943. (i tada su se tijela bacala u fojbe).

Tijekom sedamdesetih godina izdane su različite knjige o nasilju u periodu u kojem je ta regija, još uvijek pod talijanskom upravom, bila pod njemačkom vojnom kontrolom jadranskog priobalja (*Adriatisches Küstenland*).⁵⁶ Proučavanje fašizma i fašizama općenito bilo je u modi i tada su se pojavili dragocjeni radovi o Istri i o cijeloj Julijskoj Krajini.⁵⁷ Posljednjih godina izdani su različiti radovi o posljedicama koje su snosili civili zbog represije partizana u Italiji,⁵⁸ ali ne i na prostoru sjeveroistočnog Jadrana (dok treba zabilježiti novo zanimanje za talijansku okupaciju Jugoslavije).⁵⁹ S druge strane, treba zabilježiti

56 Teodoro SALA, *La crisi finale nel litorale adriatico: 1944-1945*, Udine: Del Bianco, 1962. Enzo COLLOTTI, *Il Litorale Adriatico nel Nuovo Ordine Europeo 1943-45*, Milano: Vangelista, 197. Ferruccio FÖLKEL, *La Risiera di San Sabba: Trieste e il litorale adriatico durante l'occupazione nazista*, Milano: A. Mondadori, 1979. Elio APIH, "Tre documenti sulla politica nazista nel Litorale Adriatico", u *Il movimento di liberazione in Italia*, 106/XXIV (1972), 37-76. Karl STUHPLFARRER, *Le zone d'operazione: Prealpi e Litorale adriatico, 1943-1945*, Gorizia: Libreria Adamo, 1979 (*Die Operationszonen "Alpenvorland" und "Adriatisches Küstenland" 1943-1945*, Wien: Brüder Hollinek, 1969).

57 Elio APIH, *Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia, 1918-1943*, Bari: Laterza, 1966. Enzo Collotti, *Una storia del fascismo nella Venezia Giulia*, Trieste 1967. *Dallo squadristico fascista alle stragi della risiera, con il resoconto del processo : Trieste, Istria, Friuli 1919-1945*, Filibert BENEDITIC (ur.), Trieste: ANED, 1978. Silvia BON GHERARDI, Lucio LUBIANA, Anna MILLO, Lucia VANELO, Anna Maria VINCI, *L'Istria tra le due guerre. Contributi per una storia sociale*, Roma: Ediesse, 1985 (Introduzione di Teodoro Sala, na: http://www.irsml.eu/materiali-sul-confine-orientale/146-t-sala-listria-tra-le-due-guerre.html#_ftn1).

58 Paolo PEZZINO, *Anatomia di un massacro: controversia sopra una strage tedesca*, Bologna: Il Mulino, 1997. Paolo PEZZINO, *Storie di guerra civile: l'eccidio di Niccioleta*, Bologna: Il Mulino, 2001. *Terra bruciata: le stragi naziste sul fronte meridionale: per un atlante delle stragi naziste in Italia*, Gabriella GRIBAUDI (ur.), Napoli: L'ancora del Mediterraneo, 2003. Gabriella GRIBAUDI, *Guerra totale: tra bombe alleate e violenze naziste: Napoli e il fronte meridionale, 1940-44*, Torino: Bollati Boringhieri, 2005. Luca BALDISSARA, Paolo PEZZINO, *Il massacro: guerra ai civili a Monte Sole*, Bologna: Il Mulino, 2009.

59 *L'occupazione italiana della Jugoslavia, 1941-1943*, Francesco CACCAMO i Luciano MONZALI (ur.), Firenze: Le lettere, 2008. Eric GOBETTI, *L'Occupazione allegra: Gli italiani in Jugoslavia (1941-1943)*, Roma: Carocci, 2007.

novo zanimanje za fašizam u tom području između dva svjetska rata. S odmakom od oko četiri desetljeća od originalnih radova, izdani su u Italiji djelo Milice Kacin-Wohinz o Slovencima tijekom prvih godina talijanske uprave u Julijskoj Krajini i djelo Dennisona Rusinowa o svim nekadašnjim habsburškim područjima koja su postala talijanska do kraja Drugog svjetskog rata.⁶⁰ Almerigo Apollonio izdao je dvije vrlo detaljne studije, jednu o talijanskoj upravi do Pohoda na Rim i drugu o fašizmu u Julijskoj Krajini do polovine tridesetih godina.⁶¹ Anna Maria Vinci zaključila je svoja višegodišnja proučavanja o "fašizmu s granice" s jednim sveskom (*Sentinelle della patria. Il fascismo al confine orientale 1918-1941 (Straže domovine. Fašizam na istočnoj granici 1918-1941)*),⁶² u kojem je proširila svoja prethodna istraživanja analizirajući ulogu ekonomske, administrativne i vojne talijanske elite od fašističkog squadrismo do autoritarnog upravljanja društvom, medijima i javnim prostorom tijekom godina diktature. Dio tog pripovijedanja su i politička zbivanja (napadi na radne organizacije, slovenska, hrvatska i također židovska društva i institucije), kulturni vidovi (slavljenje iredentizma i javne komemoracije talijanskih heroja iz Prvog svjetskog rata i iz «fašističke revolucije»), ekonomska pitanja (uloga tršćanske luke, industrije i osiguravajućih društava) i administrativni problemi (kraj svake nade za ostvarenje autonomnog statuta granične regije).

Stefano Bartolini bavio se, međutim, antislavenskim fašizmom (*Fascismo antislavo. Il tentativo di «bonifica etnica» al confine nord-orientale (Antislavenski fašizam. Pokušaj «etničkog poboljšanja» na sjeveroistočnoj granici)*),⁶³ dovodeći u odnos antislavenstvo («integralni dio opće fašističke ideologije») i nasilnu

60 Milica KACIN-WOHINZ, *Alle origini del fascismo di confine: gli sloveni della Venezia Giulia sotto l'occupazione italiana 1918-1921* (uvod: Enzo Colotti), Gradisca d'Isonzo – Gorizia: Centro Isontino di Ricerca e Documentazione Storica e Sociale "Leopoldo Gasparini" - Fondazione Sklad Dorce Sardoc, 2010 (*Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo, 1918-1921*, Maribor – Trst: Založba Obzorja - Založništvo tržaškega tiska, 1972). Dennison I. RUSINOW, *L'Italia e l'eredità asburgica 1919-1946* (uvod: Marina Cattaruzza), Venezia: La Musa Talia, 2010 (*Italy's Austrian Heritage 1919-1946*, Oxford: Oxford University Press, 1969).

61 Almerigo APOLLONIO, *Dagli Asburgo a Mussolini: Venezia Giulia 1918-1922*, Gorizia: IRCI / LEG, 2001. Almerigo APOLLONIO, *Venezia Giulia e fascismo, 1922-1935: una società post-asburgica negli anni di consolidamento della dittatura mussoliniana*, Gorizia: IRCI / LEG, 2004.

62 Anna Maria VINCI, *Sentinelle della patria: il fascismo al confine orientale 1918-1941*, Roma-Bari: Laterza, 2011.

63 Stefano BARTOLINI, *Fascismo antislavo. Il tentativo di «bonifica etnica» al confine nord orientale*, Pistoia: Istituto storico della Resistenza e della Società Contemporanea nella Provincia di Pistoia, 2006.

talijanizaciju (premda neuspješnu) Slovenaca i Hrvata u Julijskoj Krajini, s balkanskim ciljem talijanskog nacionalizma i, istodobno, s talijanskim rasizmom prema Afrikancima i Židovima. Osim što je rezimirao periode gušenja bilo kakve pojavnosti ili javne nazočnosti slovenske i hrvatske manjine, Bartolinijev tekst razmatra kontinuitet (neprestano trajanje) dugog perioda fašističkog rasizma i postupak proganjanja manjina unutar Države (počevši od 1918.), i nadasve prividnu kontradikciju u stavu prema Slovencima i Hrvatima između asimilacije i odbijanja rasizma. Prema Bartolinijevom mišljenju, "etničko poboljšanje" dolazi u fazu "opadanja ponekad u smislu integracije, čišćenja koje oslobađa područje od Slavena, pretvarajući ih u Talijane, a ponekad je protjerivanje program talijanske kolonizacije koji isključuje druge narodne manjine".⁶⁴

Problemom rasizma i nacionalne asimilacije u Julijskoj Krajini tijekom fašizma, bavila se također i Glenda Sluga, autorica značajne knjige o talijansko-jugoslavenskoj granici o kojoj promišlja iz kulturne i društvene perspektive i prateći ju tijekom dugog razdoblja.⁶⁵ U jednom eseju koji je izdan u svesku o nacionalizmu na području sjeveroistočnog Jadrana koji je uredila Marina Cattaruzza, Sluga je posebice analizirala probleme identiteta i fašističke politike i jezika prema *narodnim manjinama*, to jest Slovencima i Hrvatima.⁶⁶ Sluga na svojim stranicama opisuje fašizam u njegovom potpunom odbacivanju *Drugog* ukoliko je njegova politička orijentacija različita (kao što to prikazuje izmišljanje termina *slavenski-komunist* koji se odnosio na one koji su, premda ni Hrvati ni Slovenci bili svejedno smatrani izdajicama domovine jer su odabrali internacionalizam i klasnu borbu umjesto patriotizma), ali je istodobno uvjeren da bi mogao opet dovesti do (vjerojatne) originalne nacionalnosti svih naroda Jadrana, obilježenih (protiv njihove volje) povijesnom prisutnošću Rima, koje se nameće kao kontinuitet, s obzirom na epizode slavenskog nacionalizma i Habsburške dominacije.

Upravo zbog potrebe da se obrati pažnja na postojanje višestrukih pogleda, zanimljiv je rad o iredentizmu i o talijansko-slavenskim izvješćima koji je nedavno izdao Alceo Riosa (*Adriatico irredento. Italiani e slavi sotto la lente francese (1793-1918) Jadran pod tuđom vlašću. Talijani i Slaveni pod francuskom lećom*,

64 BARTOLINI, *Fascismo antislavo*, 40.

65 Glenda SLUGA, *The problem of Trieste and, the Italo-Yugoslav border: difference, identity, and sovereignty in twentieth-century Europe*, State University of New York Press, Albany 2001.

66 Glenda SLUGA, *Identità nazionale italiana e fascismo: alieni, allogeni e assimilazione sul confine nord-orientale italiano*, u: *Nazionalismi di frontiera. Identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale 1850-1950*, Marina CATTARUZZA (ur.), Soveria Mannelli: Rubbettino, 2003, 171-202.

1793-1918).⁶⁷ Da bi shvatio razvoj nacionalizma koji je dao povoda za razvoj dubokog antagonizma između nacionalnih grupacija, Riosa koristi vrlo poseban kut gledišta, lukav i udaljen, onaj francuskih konzula u Trstu. Knjiga, koja se koristi različitim talijanskim i francuskim izvorima, zanimljiva je jer detaljno razmatra aksiom “divide et impera” («zavadi pa vladaj») austrijske politike, koja više nego što je lukavo i vješto usmjeravala narode jedne protiv drugih, prema jednoj retorici preuzetoj odavno iz jugoslavenske i talijanske historiografije, “na taj je način (bila) upravljana“, štoviše bila je nesposobna intervenirati glede nedostatka komunikacije između različitih grupa i prilagođavala se situaciji, prihvaćajući politiku (koja se temeljila na koncepciji djelovanja) iz dana u dan.⁶⁸ Postojalo je nesuglasje “među iredentističkom propagandom raširenom među stanovništvom kraljevine [Italije], neukim, zbog izbora ili nedostatka informacija, o pravoj situaciji Priobalja”.⁶⁹ Jedan od intelektualaca o kojem se raspravlja u Riosinom tekstu, Edoardo Schott, na povratku u Trst krajem Prvog svjetskog rata, potvrdio je “koliko su ograničeni u tim dijelovima bili prostori za poruku talijansko-slavenskog prijateljstva, na kojima bi se uspostavila struktura mira u toj regiji, struktura čiji je uvijek bio pobornik”.⁷⁰

Iredentizam, Prvi svjetski rat, Fašizam s granice, Drugi svjetski rat i talijanski proboj u Jugoslaviju, pokreti otpora, jugoslavensko preuzimanje vlasti, fojbe, Tršćansko pitanje, istarski egzodus, dugo poslijeratno tršćanskog razdoblja do uspostavljanja *dana sjećanja* u Italiji: sve su to, dakle, krucijalne teme na koje se odnose istraživanja u suvremenoj povijesti sjeveroistočnog Jadrana u Italiji. Za kratko zaključno promišljanje značajno je primijetiti da, premda je talijanska medijska i politička pažnja okrenuta prema tematici egzodusa i fojbi bez namjere da produbi druga povijesna pitanja iz tog područja, historiografija u Italiji kreće u suprotnom smjeru. Mnoge knjige nude važan doprinos raspravi o “najsloženijem događaju s istočne granice”, predlažući, iznad svega, pogled preko granica (istočne i one zapadne), za povijest sjeveroistočnog Jadrana.

67 Alceo RIOSA, *Adriatico irredento: italiani e slavi sotto la lente francese (1793-1918)*, Napoli: Guida, 2009.

68 Ivi 124.

69 Ivi 152.

70 Ivi 264

RIASSUNTO

OLTRE LE FOIBE E L'ESODO LA NUOVA LETTERATURA STORICA IN ITALIA SUI "CONFINE ORIENTALE"

Vanni D'ALESSIO

L'autore analizza la nuova storiografia italiana sul cosiddetto "Confine orientale", ossia l'ex Venezia Giulia e Österreichische Küstenland. Il territorio dell'Alto Adriatico non ha, in effetti, un nome condiviso nelle tre lingue e culture che si affacciano su di esso, e l'autore mette in evidenza i problemi legati all'utilizzo del termine il "Confine orientale". Negli ultimi anni, una storiografia prettamente nazionale, seguendo e accompagnando gli umori dell'opinione pubblica italiana, ha mostrato un interesse nuovo per l'alto Adriatico, soprattutto a causa dei temi dell'esodo e delle foibe, dopo che quest'area, e le problematiche ad esso legate sono rimaste a lungo ai margini del discorso storico e politico. L'autore elenca e discute alcune monografie, studi e lavori collettanei, ma anche i manuali di storia e altri materiali didattici, usati per rappresentare quest'area, „oltre l'esodo e le foibe“. Infatti, nel discutere come sono rappresentati dagli storici (e da alcuni vecchie e nuove istituzioni) questi due temi più „scottanti“, l'autore si collega agli orientamenti su temi simili presenti nella storiografia sull'Europa del secondo dopoguerra e agli sviluppi anche in altri campi storiografici relativo all'Alto Adriatico, come il „fascismo di confine“, l'irredentismo o l'occupazione italiana nella Seconda guerra mondiale, che nella Legge sul ricordo del 2004 rientrano sommessamente nelle „più complesse“ vicende del „Confine orientale“.

UDK 94(497.5-15)''19''

ISSN 1846-3223

ČASOPIS ZA POVIJEST
ZAPADNE HRVATSKE
WEST CROATIAN
HISTORY JOURNAL

Monografski broj / Special Issue

SJEVERNOJADRANSKI
POVIJESNI PANOPTIKUM
UPPER ADRIATIC
HISTORICAL PANOPTICON

uredili/edited by:

Vanni D'Alessio - Mila Orlić

GODINA VI. i VII.

RIJEKA, 2011.-2012.

SVEZAK 6. i 7.

Časopis za povijest Zapadne Hrvatske
West Croatian History Journal

Izdavač / Publisher:

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci
Department of History, Faculty of Social Sciences and Humanities, University of Rijeka
Sveučilišna avenija 4, Kampus Trsat, 51000 Rijeka, Hrvatska/Croatia
tel +385(0)51/265-638

Za izdavača:

Predrag ŠUSTAR

Urednički kolegij / Editorial Board:

John ASHBROOK (Sweet Briar College), Pamela BALLINGER (University of Michigan), Daniel BARIC (Université François-Rabelais, Tours), Vesna BAUER MUNIĆ (Sveučilište u Rijeci), Emilio COCCO (Università di Teramo), Maja ČUTIĆ GORUP (Sveučilište u Rijeci), Vanni D'ALESSIO (Sveučilište u Rijeci / Università di Napoli), Darko DAROVEC (Univerza na Primorskem, Koper), Franko DOTA (Sveučilište u Rijeci), Mila DRAGOJEVIĆ (The University of the South, Sewanee TN), Darko DUKOVSKI (Sveučilište u Rijeci), Guido FRANZINETTI (Università del Piemonte orientale, Alessandria), Kosana JOVANOVIĆ (Sveučilište u Rijeci), Aleksej KALC (Univerza na Primorskem, Koper), Heike KARGE (Universität Regensburg), Borut KLABJAN (Univerza na Primorskem, Koper), Mila ORLIĆ (Sveučilište u Rijeci), Gherardo ORTALLI (Università di Venezia), Vjeran PAVLAKOVIĆ (Sveučilište u Rijeci), Maja POLIĆ (Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU, Rijeka), Dominique REILL (University of Miami), Ludwig STEINDORFF (Christian Albrechts Universität zu Kiel), Sabine RUTAR (Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, Regensburg), Franjo ŠANJEK (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti), Fabio TODERO (Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione in Friuli Venezia Giulia, Trieste)

Ovaj broj uredili / This issue's editors:

Vanni D'ALESSIO (glavni urednik / Editor in Chief),
Mila ORLIĆ (zamjenica glavnog urednika / Vice Editor in Chief)
Kosana JOVANOVIĆ (tajnica - urednica prikaza knjiga / Secretary - Book Review Editor)

Suradnici/Collaborators:

Emma UDOVIČIĆ, Lana OREŠKI, Vedran SULOVSKEY

Jezična redakcija:

Autorska

Grafička priprema:

Jan HYRAT

Kontakti/Contacts:

Vanni D'ALESSIO
dalessio@ffri.hr
tel +385(0)51/265-638

Sadržaj

Proslov	8
Foreword	9

Pogledi na Sjeverojadranski prostor i njegovu historiografiju **Views on the Upper Adriatic and its Historiography**

Mila ORLIĆ Javni diskursi, nacionalne memorije i historiografija na sjevernojadranskom prostoru	13
Raoul PUPO Alcuni problemi di storia comparata: l'alto Adriatico dopo le due guerre mondiali	23
Raoul PUPO Neki problemi komparativne povijesti: sjeverni Jadran nakon dva svjetska rata	33
Guido FRANZINETTI The Former Austrian Littoral and the Rediscovery of Ethnic Cleansing	43
Vanni D'ALESSIO Ponad Egzodusa i Fojbi. Nova talijanska literatura o "Istočnoj granici"	55
Franko DOTA Od usuda povijesti do fatalne greške: hrvatska historiografija o stradavanju i iseljavanju Talijana Istre i Rijeke	77

Nova istraživanja o Sjevernom Jadranu **New Research on the Upper Adriatic**

Milan RADOŠEVIĆ Higijenske i zdravstvene prilike u zapadnoj Hrvatskoj između dva svjetska rata s posebnim osvrtom na Istru	99
Marko MEDVED Razmišljanje o nekim historiografskim problemima višenacionalne Riječke biskupije (1925.-1969.)	125

Nevenka TROHA	
The Slavic-Italian Brotherhood. Aspects of the Role the Italians had in the Slavic-Italian Anti-Fascist Union	149
Andrea ROKNIĆ BEŽANIĆ	
Uspostava i organizacija civilnih i vojnih vlasti u poslijeratnoj Rijeci	163
Gloria NEMEC	
Processi di formazione della minoranza italiana, memorie e interpretazioni sul tema delle opzioni	179
Gloria NEMEC	
Procesi formiranja talijanske manjine, pamćenje i interpretacije problematike “optacija”	211
Prikazi i izvještaji	
Reviews and Notes	
Piero PURINI	
Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914-1975 (Milan MARTUSLOVIĆ)	245
Marino MANIN	
Istra na raskrižju: O povijesti migracija pučanstva Istre (Ivan ŽAGAR)	251
Slaven BERTOŠA	
Osebjuno mjesto Austrijske Istre: lupoglavski kraj u srednjem i novom vijeku (Matija DRANDIĆ)	255
The Royal Body Conference (Kosana JOVANOVIĆ)	260
36. Pazinski memorijal - znanstvenostručni skup (Ivan ŽAGAR)	267
Upute budućim autorima	272
Guidelines for future submissions	273